

Hanna-Leena Nissilä

YLIRAJAISET MERKIT

Pajtim Statovcin *Kissani Jugoslavia*

Pajtim Statovcin *Kissani Jugoslavia* (2014) on maailman ja identiteettien muutosta käsittelevää kirjallisuutta. Realismin rajoja rikko-va romaani kuvaa ihmisen kamppailua häntä hallitsevia sisäisiä ja ulkoisia voimia vastaan. Ennen kaikkea kyseessä on matka menneisyyteen, muistoihin ja pelkoihin sekä tarina vapautumisesta. Näitä teemojaan romaani tarkastee yhteydessä homoseksuaalisuuteen, patriarkaaliseen valtaan ja väkivaltaan, mutta myös sotaan ja maahanmuuttoon. Se onkin, muun ohessa, yksilön kokemukseen pureutuva tarina maahanmuutosta ja elämästä kahden kulttuurin keskellä.

Kissani Jugoslavia asettuu osaksi sitä suomalaista nykykirjallisuutta, jota luonnehtii minäkerronta ja jossa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä edustavat henkilöt ja teemat ovat keskeisiä (vrt. Carsson 2014; Karkulehto 2007). Sitä on luontevaa sovitella myös osaksi traumafiktiota eli sodan kaltaisia traumaattisia kokemuksia sanallistavaa kirjallisuutta (vrt. Knuutila 2006), joka on yleistynyt Suomessakin 1990-luvulta lähtien. Samalla romaani osuu 2000-luvun mittaan lisääntyneen ylijärjätyn kirjallisuuden jatkumoon, joka kuvaa globalisoituvaa, muuttuvaa maailmaa.

Ylijärjätyn käsite on yleistynyt etenkin tutkimuskäytössä. Sillä kuvataan liikkuvaa ja sekoittunutta todellisuutta – mitä maailma ja kulttuurit, myös kirjallisuus, pohjimmiltaan ovat aina olleet. ”Ylijärjätyn” juontuu alunperin Steven Vertovecin (2009, 3–13) termistä *transnational*, mutta suomennos poikkeaa alkuperästään sikäli, ettei se olela niin selvästi etukäteen, millaisia rajoja ja kategorioita ylitetään. Kyse ei ole vain valtiollisten ja kansallisten vaan yhtäläillä kielellisten, kulttuuristen, etnisten, rodullisten tai uskonnollisten rajojen ylittämisestä. (Grönstrand ym. 2016; Huttunen ym. 2005; Nissilä 2016.)

Ylirajaisen kirjallisuuden asetelmat kurottelevat kansallisen viitekehysten yli ja ulkopuolelle. Kirjallisuus alkoi vuosituhaten vaihteen jälkeen enenevässä määrin tarkastella kansallisia ja kulttuurisia identiteettejä sekä kulttuurien välissä elämistä. Tematiikka on näkynyt niin Suomeen muualta saapuneilla kuin suomalais-syntyisilläkin kirjailijoilla. Näin tapahtui heti vuosituhaten alussa Yousif Abu-al Fawzin novellikokoelmassa *Taikalintu* (2000), Ranya ElRamlyn *Auringon asemassa* (2002), Umayya Abu-Hannan teoksissa *Nurinkurin* (2003) ja *Sinut* (2005) sekä Sofi Oksasen *Stalinin lehmissä* (2003). (Nissilä 2016; Nissilä & Rantonen 2013; Rantonen & Nissilä 2013.) Mitä suomalaissyntyisiin taas tulee, Leena Kirstinä esitti eräässä tilaisuudessa, että etenkin vuoden 2008 Finlandia-palkintoehdokaslistaa voi tarkastella käännekohtana siinä, miten kirjallisuutemme teemojensa puolesta avautui maailmaan päin. Tuolloin ehdokkaita olivat muun muassa Arne Nevanlinnan *Marie* ja Sofi Oksasen *Puhdistus*.

Kirjallisuuden sisältöjen ohella ylirajaistuminen näkyy myös kirjailijakunnassa. Lisääntynyt liikkuvuus on tuonut Suomeen kirjailijoita eri puolilta maailmaa, ja muunkielisten eli muulla kuin suomen, ruotsin tai saamen kielellä kirjoittavien joukko on kasvanut. Myös suomalaisia kirjailijoita (esim. Emmi Itäranta, Hannu Rajaniemi, Cia Rinne, Hannu Väisänen) asuu ja työskentelee muualla, ja osa heistä kirjoittaa muillakin kielillä kuin suomeksi tai ruotsiksi.

2010-luvulla niin kirjallisuusinstituution toimijat kuin lukijatkin ovat tietoisia kirjallisuuden ylirajaisuudesta eri tavalla, kuin mitä edeltävällä vuosikymmenellä oltiin. Tuolloin käytiin keskustelua kirjallisuuden määrittelystä – siis siitä, mikä tekee kirjallisuudesta suomalaista ja mikä taas maahanmuuttajakirjallisuutta. Kirjailijoiden maahanmuuttajatausta korostui ja teosten vastaanotossa heitä ulkomaalaistettiin ja eksotisoitiin. (Nissilä 2016.) Merkillepantavaa onkin, ettei *Kissani Jugoslavian* vastaanotossa vuonna 2014 ollut enää tarvetta lokeroida teosta maahanmuuttajakirjallisuudeksi. Stavtovi muutti Suomeen jo kaksivuotiaana Kosovosta, entisestä Jugoslaviasta. Hän on – Alexandra Salmelan ja Ranya ElRamlyn ta-

voin – pohtinut kriittisesti sitä, miten rajoittava rooli vähemmistöön tai ulkomaalaisuuteen asettaminen kirjailijalle on. Eräässä kolumnissaan hän siteeraa turkkilaista kirjailija Elif Shafakia: ”[K]un kirjailijaan lyödään maahanmuuttajakirjailijan leima, se riisuu hänet vallasta kuvitella ja luoda. Kirjailija on niputettu osaksi joukkiota, jossa hänen odotetaan puhuvan tietyllä tavalla.” (Statovci 2016.)

Maahanmuuttajakirjallisuudeksi määrittelyssä onkin isona ongelmana, että se saattaa tulla luoneeksi kuvaa, jonka mukaan Suomessa asuu kahdenlaisia ihmisiä: kuvitellusti aina, sukupolvesta toiseen, täällä olleita ja sellaisia, jotka – jopa sukupolvesta toiseen – pysyvät maahan muuttaneina ja sen vuoksi jollain tapaa suomalaisuuden ulkopuolella. Täten kyseinen määrittely saattaa vahingossa tukea nationalistisia ja etnisiä erotteluja. (Nissilä 2016; Nissilä & Rantonen 2013.)¹ Tosiasiassa niin Suomi kuin muutkin kansallisvaltiot ovat rakentuneet monikulttuurisuudelle. Tämän päivän Suomeksi hahmottamallemme alueelle on kautta aikojen tullut ihmisiä senhetkisten valtionrajojen ulkopuolelta.

Kissani Jugoslavian kohdalla onkin mielekästä puhua ”maahanmuuttajakirjallisuuden” sijaan ylijarjaisesta romaanista. Näin saadaan myös osuvampi ote siihen, miten teoksen sisällöllinen maailma, tapahtumat ja ihmiset purkavat kansallisia raameja. Sitä paitsi itse kirjakin kurottelee maailmalle: sen käännösoikeudet on toistaiseksi myyty yhteentoista maahan, ja tähän mennessä se on käännetty ainakin ruotsiksi, norjaksi, ranskaksi, tanskaksi, tšekiksi ja virokiksi, viimeksi englanniksi. Käännökset ylittävät kansallisen eli suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin rajat. Moninaisessa ylijarjaisuudessaan *Kissani Jugoslaviaa* voi ajatella osaksi maailmankirjallisuutta.

Kosovon maalaiskylästä Suomeen

Millä tavalla *Kissani Jugoslavia* on ylijarjainen romaani? Ylijarjaisuutta analysoitaessa yksi kiintoisa näkökulma on se, miten erilaiset tilat ja paikallisuudet kietoutuvat tosiinsa ja millaista rajojen

yli tapahtuvaa liikettä teoksessa esiintyy. *Kissani Jugoslavia* liikkuu Euroopan mittakaavassa, mutta sen tarkastelukulma on yksilön traumaattiseen kokemukseen tarkentuva ja siten tiukasti mikrohistoriallinen. Se kuvaa yhden perheen kautta Balkanin alueen kansallisia ja uskonnollisia jännitteitä, konfliktin puhkeamista traagiseksi sodaksi sekä maahanmuuttoa ja elämää Suomessa. Samalla se tulee hahmotelleeksi Suomen lähihistoriaa eli 1990- ja 2000-lukua maahanmuuton ja syrjivien, jopa rasististen, asenteiden näkökulmasta. Laajassa mielessä *Kissani Jugoslavia* tarkastelee myös vuosituhannen vaihteen Euroopan uudelleenpaikantumisia sekä kansallisen ajattelun kriisiytymistä ja sen jälkeistä aikaa. Se siis kuvaa vuosituhannen vaihteen postnationalistista Eurooppaa: Jugoslavian hajoamista sekä suomalaisen yhteiskunnan muuttumista ja kulttuurisen yhdenmukaisuuden murtumista.

Kissani Jugoslavia rakentuu kahden minämuotoisen kertojaäänänen – äidin ja pojan – varaan. Poika, opiskelija Bekim, elää 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopun Helsingissä. Hän tapaa homobaarissa arrogantin, homofobisen ja maahanmuuttokriittisen kissan, jolle alkaa kertoa itsestään sekä Jugoslaviasta Suomeen muuttaneesta perheestään ja elämästään. Äidin kautta siirrytään toiseen aikatasoon eli 1980-luvun entiseen Jugoslaviaan Kosovon maaseudulle. Nuori Emine elää patriarkaalisessa, uskonnollisessa ja paikallisten albaaniperinteiden sävyttämässä kulttuurisessa, jossa naisen rooli on tarkkaan säädetty. Emine päätyy sovittuun avioliittoon Bajramin kanssa, jonka raaka väkivaltaisuus tulee esille jo hääpäivänä. Vuonna 1993 perhe, johon Bekim syntyy nuorimpana lapsena, pakenee Jugoslavian poliittisen tilanteen kiristymistä ja albaaneihin kohdistuvaa vainoa Suomeen, aluksi vastaanottokeskukseen, kunnes muuttaa ”pieneen suomalaiseen kaupunkiin” (KJ, 170).

Kuten tarina-asetelmasta voi havaita, *Kissani Jugoslavia* kehystää itsensä lähihistorian tapahtumilla, jossa maantieteellisenä mitta-kaavana on Kosovo, Balkanin alue, Suomi ja laajassa mielessä koko Eurooppa. 1990-luvun mittaan käydyt Jugoslavian hajoamisodot johtivat alueella raakuuksiin, etnisiin puhdistuksiin ja luke-

mattomien ihmisten kuolemaan. Yli miljoona albaania karkotettiin Kosovosta. Maantieteellinen konteksti on yllirajaisuudessaan, lähihistoriallisuudessaan ja eurooppalaisuudessaan moniulotteinen myös siksi, että entisen Jugoslavian valtiolliset rajat sisälsivät tuolloin kartassa näkymättömiä rajoja. Alueella oli, ja on edelleen, useita kansallisuuksia, etnisyyksiä ja uskontoja, ja seudun kartasto on muuttunut usein. Uutiskuvista tutun maantieteellisen alueen kansat ja kansojen väliset jännitteet ovat läsnä *Kissani Jugoslaviassa* niin nationalistisena puheena – eli tavassa, jolla erityisesti Eminen isä ja puoliso Bajram olemuksellistavat alueen kansallisuuksia ja kansojen piirteitä – kuin serbien ja albaanien välisinä konflikteinakin.

Kissani Jugoslavian henkilöt muuttavat ja liikkuvat valtioiden ja paikkojen välillä ja elävät erilaisissa kulttuurisissa yhteyksissä. Henkilöhahmot ja tapahtumat merkityksellistyvät osana erilaisia tiloja tai alueellisuuksia, jotka voivat olla skaalaltaan yhtä hyvin niin lokaaleja ja kansallisia kuin kansallista laajempia – eurooppalaisia, transnationaaleja tai globaaleja. Romaanissa lokaali on yhtä hyvin niin paikallisen kaupunkilähiön tai maaseutukylän kuvausta kuin homokulttuurien pilkahdusta. Se on myös paikallisia traditioita, arvoja ja asenteita – esimerkiksi sitä miten maahanmuuttajiin kohdistuvat asenteet muuttuvat Suomessa tai miten Eminen ja Bajramin hääät rakentuvat kylä- ja perhekulttuurin perinteiden mukaisesti. Kosovon albaanikulttuurissa tavat ja traditiot ovat kylä- ja sukukohtaisia, mikä havainnollistuu Eminen ja Bajramin avioliiton sopimisneuvotteluissa ja äidin ajatuksessa hääjärjestelyjen keskellä: ”Eikö tyttö tajunnut, miten paljon erilaisia perinteitä ja tapoja oli, ja että ne erosivat toisistaan paikkakunnittain?” (KJ, 36–37.)

Elämä 1980-luvun maalaiskylässä on pysähtynyttä ja muu maailma kaukana. Se on läsnä lähinnä elokuvissa tai lähikaupan hyllyn värikkäissä lehdissä, jotka ”olivat kuin matkalippuja” (KJ, 59). Poispääsystä tai suuresta maailmasta voi vain haaveilla. Nuori Emine haaveileekin suihkusta, josta tulisi lämmintä vettä, ja toimivista koneista sekä siitä, että asuisi ”maassa, jossa kodit olivat suuria ja kauniita”. Elämän realiteetit ovat toiset. Isäänsä hän kuvailee mieheksi, joka ”ajan mittaan oppi saman minkä kaikki muutkin oppi-

vat: tällaisista kylistä ei muuteta unelmien perässä kaupunkeihin edes työhön tai älyyn hukuttautumalla. Niin tapahtui vain elokuvissa.” (KJ, 23–24.)

Kansojen väliset tai sisäiset ja etniset konfliktit särkevät paikallisten ihmisten ja myös Eminen ja Bajramin perheen mailman. Isältään saamallaan rahoilla Emine ostaa häiden alla itselleen *Kosovarja*-lehden, kuin symbolisen matkalippunsa, sillä avioliittonsa myötä hän lähtee kotikylästään pois ja muuttaa Bajramin kylään. Käy niin, että hääpäivänä kuolee Jugoslavian johtaja Josip Broz Tito, ja monipäiväisiksi aiotut juhlat keskeytyvät. Yhteiskunnallinen tilanne puuttuu Eminen elämään enemmän kuin hän vielä tietääkään: hääpäivä yhdistää kaksi albanisukua, mutta samalla Jugoslavian hajoaminen käynnistyy. Eminen matka maailmalle on alkanut.

Myöhemmin perhe muuttaa Pristinaan, jossa serbien albaaneihin kohdistamasta väkivaltaisesta vainosta tulee jokapäiväistä. Levottomuudet pahenevat, kadulle tunkee panssarivaunuja ja sotilaita, ja albaaneja erotetaan viroistaan – lopulta myös Bajram menettää työnsä. Sisällissota puhkeaa Bosniassa, jossa bosniakkeja ”karkotettiin kodeistaan, heidän asuintaloja pommitettiin, raskaana olevia naisia kidutettiin ja raiskattiin ja heitä kuljetettiin keskitysleireille” (KJ, 160). Kun kadut jyrisevät tankkien alla myös Pristinassa, saa Eminen pelko ruumiilliset mittasuhteet: ”Hikoilin kauhusta, jouduin vaihtamaan vaatteita monta kertaa päivässä enkä uskaltanut käydä ulkona. Saatoin herätä keskellä yötä ja tarkistaa hädissäni, että kaikki lapseni olivat vielä hengissä.” (KJ, 160.)

Lopulta eivät unelmat ja haaveet vaan juuri etnisten konfliktien eskaloituminen on se, mikä vie Eminen ja perheen maailmalle: pakolaisina lentomatkalle Euroopan toiselle laidalle Suomeen. Koti on rakennettava uuteen valtioon ja kansalliseen kulttuuriin. Elämä rajautuu aluksi vastaanottokeskukseen, paikkaan ”joka näytti unohdettujen ihmisten sairaalalta” (KJ, 165). Vastaanottokeskuksen pakolaisperheet tuntuvat rinnastuvan teoksen alun kohtaukseen, jossa Bekim katsoo eläinkaupan kellarissa käärmeitä terraarioissaan; ne ”on tuotu ulkomaiselta kasvattajalta”. Eläinkauppa ja käärmeet, joita yhdistää ”pohjattomalta tuntuva alakulo” assosioituvat ihmis-

kauppaan sekä ihmisiin, jotka elävät sotien, väkivallan ja hyväksikäytön uhreina leireillä, vankiloissa tai vastaanottokeskuksissa. (KJ, 19.)

Samalla, kun elämä anonyymien kunnan vastaanottokeskuksessa on suomalaispaikallista, kehystyy se myös globaalilla pakolaisuudella ja muuttoliikkeillä. Suomalaiseen vastaanottokeskukseseen muodostuu lokaalin ja globaalin yhteenkietoma glokaali tila, joka täyttyy eri puolilta maailmaa tulleista ihmisistä ja kohtaloista sekä erilaisista kielistä. Jakaessaan vastaanottokeskuksen somalipakolaisten kanssa perheestä tulee osa maailmanlaajuisia pakolaisten joukkoa. Pakolaisuus on hämmäntävää ja jotain, mitä Emine ei perheelleen ja lapsilleen olisi toivonut tapahtuvan. Suhde itseän ja maailmaan muuttuu:

Vastapäisessä huoneistossa asui Somaliasta kotoisin oleva kahdeksanhenkinen perhe, he melusivat päivin ja öin ja heidän kielensä oli kummallinen. Kun minun lapseni leikkivät heidän tummaihoisten lastensa kanssa, minusta tuntui kuin siinä olisi ollut jotain väärää, että jokin oli käännetty pääläelleen. Meistä oli tullut sellaisia, jotka ystäväystyivät niiden kanssa, jotka olivat sorrettuja ja joista ei pidetty. (KJ, 167–168.)

Jos temaattisessa, niin tilallisessakin mielessä *Kissani Jugoslavia* on eurooppalainen romaani. Eurooppa maantieteellisenä kontekstina vain korostuu, kun perhe matkustaa jokakesäiselle matkalleen Kosovoon. Matka saa suorastaan fyysisen luonteen, kun maisemat kuvataan bussin ikkunan läpi. Valtioiden rajojen ylittyvät ja kaupungit ohittuvat nopeaan tahtiin: ”Nousimme Helsingistä Vironlaivaan, ja Tallinnasta matkustimme bussilla Berliiniin. Berliinissä vaihdoimme Wienin-bussiin, ja Wienissä Pristinaan ajavaan bussiin. Muistan matkoista paikallaan istumisen, läkähdyttävän aurin gonpaisteiseen ja kaupunkien profilit.” (KJ, 149.) Ja lopulta matkalaisten saavuttua Balkanille muistuttaa isä lapsiaan kuoleman värjäämästä lähihistoriasta juuri valtioiden ja maisemien kautta:

Kun tulimme Sloveniaan, minun isäni sanoi, että täällä on kuollut paljon ihmisiä. Ja kun tulimme Kroatiaan, hän sanoi samalla tavalla: täällä on kuollut paljon ihmisiä. Ja saavuttuamme Bosniaan minun isäni sa-

noi, että täällä on kuollut eniten ihmisiä, ja ajaessamme Serbian halki minun isäni sanoi, että täälläkin on kuollut ihmisiä ja hyvä niin. Ihmisiä oli kuollut joka puolella, niitä oli kuollut Makedoniassa, hän sanoi, ja Albaniassa ja Bulgariassa ja Kreikassa. (KJ, 151.)

Kansallinen murroksessa

Kissani Jugoslavian perheen, erityisesti vanhempien eli Eminen ja Bajramin, elämä on monipaikkaista: elämää Suomessa, diasporista kaipuuta ja kuulumista Kosovoon ja albaanikulttuuriin. ”Diasporan” käsite on viitannut alunperin erityisesti juutalaisten ja armenialaisten historiallisiin kokemuksiin. Viime vuosikymmeninä sen merkitys on muuttunut, ja tänä päivänä termillä tarkoitetaankin niin etnisten kuin uskonnollistenkin ryhmien siirtolaisuutta ja hajallaan asumista. Sen taustalla voi olla pakkomuutto sodan tai katastrofin seurauksena tai työperäinen siirtolaisuus. (Faist 2010.)

Monipaikkaisuus ja diasporatila konkretisoituvat *Kissani Jugoslaviassa* esimerkiksi siinä, miten perhe pääsee vierailemaan Kosovaan sukulaisten luokse vain kesäisin. Muulloin se elää kotimaansa poliittisia ja ja sukunsa elämänhistoriallisia vaiheita Suomesta käsin puhelimen välityksellä. Vuonna 1996 puhkeava Kosovon sota erottaa perheen kokonaan sukulaisista, sillä maahan ei ole lainkaan pääsyä sodan aikana. Tietoa läheisistä ja tapahtumista tihkuu vain television kautta ja hajallaan ympäri Eurooppaa asuvilta albaaneilta:

Kun sota sitten puhkesi, televisio oli pitkään ainoa tietolähteemme. Puhelinlinjat katkesivat, emme saaneet keneenkään yhteyttä. Toivoimme, että näkisimme sukulaisiamme uutisissa, että tunnistaisimme läheisemme kun televisiossa näytettiin videokuvaa mielenosoituksista. Bajram kuuli Kreikkaan paennelta tuttavaltaan, että hänen siskonsa oli kuollut. (KJ, 217–218.)

Diasporassa eläville ihmisille tieto- ja viestintäteknologia, käytännössä esimerkiksi puhelin ja internet, ovat ikäänkuin siltoja isäntämään ja kodin välillä. Tätä teknologian rakentamaa siltaa pit-

kin ylläpidetään myös sosiaalista ja emotionaalista yhteyttä transnationaalisesti valtioiden rajojen yli. Teknologia siis mahdollistaa samanaikaisen monipaikkaisuuden ja sosiaalisen yhteyden, kuten perheyhteyden, säilymisen. (Faist 2010.)

Jos kansa tai ryhmä elää diasporatilassa, se säilyttää kulttuurista identiteettiään, vaikka eläkin eristyksessä kotimaastaan tai alkuperäisestä kulttuuristaan. Diasporaan sisältyy kaipuuta kotimaahan, joka etäälläkin on eräänlainen määränpää. (Faist 2010.) Erityisesti isä-Bajram vaalii albaani-identiteettiään ja kaipaa Kosovoon. Vanhempien on vaikea muodostaa suhdetta lapsiinsa:

Bajram puhui heidän kanssaan harvoin. Ja silloin, kun hän puhui, hän paasasi Kosovon tilanteesta ja islaminuskosta. Profeetoista ja sodista, Kosovo Poljen taisteluista, Osmanien valtakunnasta, Skënderbeusta ja Enver Hoxhasta. Ihmisistä, jotka olivat jo kertaalleen paenneet Kosovon senhetkistä tilannetta mutta jotka nyt halusivat palata UÇK:n riveihin. (KJ, 205–206.)

Kun Bekim menee teoksen nykyajassa käymään Kosovossa, hän panee merkille sen, miten paljon kulttuuri on muuttunut ja miten vanhentuneeseen aikaan hänen isänsä kaltaiset diasporassa elävät albaanit ovat jääneet:

Olin odottanut näkeväni ihmisiä, jotka nuolisivat haavojaan ja sulkeutuisivat peloissaan koteihinsa, mutta ymmärsin nopeasti, miten paljon kehityksestä jäljessä Kosovosta muuttaneet, *shqipëtarët e diasporës*, laahasivat. Asenteissa ja arvoissa oli jääty aikaan, jolloin maasta lähdettiin, ja niistä pidettiin kiinni pienissä perheyhteisöissä, ahtaissa eurooppalaisissa kerrostaloasunnoissa huonomaineisilla alueilla, missä kotimaa ei ollut läsnä kuin television ja radion välityksellä. (KJ, 175.)

Ylirajaisuudellaan ja ulkopuolisuuden kuvauksellaan *Kissani Jugoslavia* päättyy purkamaan kansallista myös suhteessa yhdenmukaiseen Suomeen ja suomalaisuuteen. Suomi, jonne perhe 1990-luvulla saapuu, koki muutoksen vuosikymmentä. Osana kansainvälisiä muuttoliikkeitä ja globaalia pakolaisuutta oli maahan alkanut tulla aiempaa enemmän muuttajia – yksi merkittävä ryhmä oli juuri Kosovon albaanit. Vuosikymmentä leimasi taloudellinen lama ja työttömyys. Tämä kaikki heijastui 1990-luvulla alkaneena keskus-

teluna monikulttuurisuudesta ja maahanmuutosta, samalla myös rassistiset asenteet tulivat näkyviin. Myytti etnisesti ja kulttuurisesti poikkeuksellisen yhdenmukaisesta Suomesta alkoi murtua. (Saukkonen 2013.)

Kissani Jugoslaviassa suomalainen yhteiskunta näyttää torjuvat kasvonsa. Kosovon sodan päättymisen jälkeen eli 2000-luvun alussa vähäinenkin sympatia perhettä kohtaan katoaa ja suomalaiset odottavat perheen palaavan takaisin Kosvoon. Perhe elää kahden kulttuurin välissä, Eminen sanoin eristyksissä kahdessa erilaisessa maailmassa, ”jotka jollakin tavalla kuitenkin alkoivat muistuttaa toisiaan, emmekä me enää kuuluneet kumpaankaan” (KJ, 237). Perheestä on tullut irtolaisia, ihmisiä vailla kotimaata, identiteettiä ja kansallisuutta, kuten Emine kuvaa. Rassistiset asenteet Suomessa pahenevat, perhe ei enää uskalla puhua albanian kieltä julkisesti, lapsia pahoinpidellään ja Bajram on vuosia työttömänä. Myös Bekim, joka on opiskellut ja halunnut tulla ”viisaaksi, kielitaitoiseksi ja vaikutusvaltaiseksi” (KJ, 40), pohtii kohtaloaan:

Ajattelin, että niin tekemällä saisin valita toisin kuin vanhempani, jotka tulivat tähän maahan ja joutuivat aloittamaan elämänsä tyhjästä. Saisin työtä ja hyvän elämän, vaurautta ja sopivan eläkkeen, vapauden tehdä kaiken toisin. [...] Mutta mitä enemmän opiskelin ja mitä useampia työhakemuksia lähetin, sitä nopeammin ymmärsin, ettei minunkaltaiselleni kävisi niin. [...] En tutustunut ihmisiin enkä saanut ainutakaan ystävää. Tein pätkätoita kaupoissa ja huoltoyhtiöissä, siivosin sairaaloissa ja jaoin postia. (KJ, 40–41.)

Bajram on vihainen suomalaisille siitä, että he ovat ”muuttaneet häntä, vieneet häneltä kunnian”, ja haluaa muuttaa takaisin Kosvoon. Emine puolestaan ei ole valmis palaamaan. Bekim kertoo Eminen vanhempien olleen asiasta vihaisia: ”Ja lopuksi he sanoivat minun äidilleni, että tämä oli kääntänyt selkänsä kotimaalleen.” (KJ, 152.) Perheen vanhempien kohtalot ovatkin lopulta keskenään hyvin erilaiset.

Eminen tarinaa voi luonnehtia emansipaatiotatarinaksi. Jos äidissä on stereotyyppisyyttä – väkivaltaisen miehensä alistama musliminainen –, on hän myös kuvaus sopeutumisesta ja vahvuudes-

ta. Emineen kiteytyy joukko intersektionaalisia eroja ja moninkertaista toiseutta hänen elässään kouluttamattomana pakolaisnaisena Suomessa. Hänen toimijuutensa ja tahtonsa vahvistuvat, ja lopulta päivänsä kotona viettänyt ja perhettään uskollisesti palvellut nainen irtaantuu miehestään ja taustakulttuurinsa sukupuoliroolista. Hän kävelee eräänä yönä turvakotiin ja sitä kautta omaan itseenäiseen elämään. Kotikylänsä kivellä maailmasta haaveillut tyttö on traagisella ja kivuliaalla tavalla päätenyt maailmalle, mutta haluaa kaiken jälkeen pitää kiinni elämästään Suomessa. Teoksen lopussa Emine saa työpaikan kaupasta ja ystävystyy suomalaisen naisen kanssa. Suomeen sopeutuneista lapsistaan hän on ylpeä: ”Tyttäriilläni on suomalaiset miehet, ja he aikovat saada heidän kanssaan lapsia. Vanhin poikani ja vanhin tyttäreni ovat työssä, ja nuoremmat lapseni opiskelevat. Olen heistä niin ylpeä, että vastaan aina innokkaasti, kun joku kysyy mitä he elämällään tekevät.” (KJ, 280.)

Bajram-isän hahmoon puolestaan piiryy kansallista, kulttuurista ja uskonnollista ehdottomuutta. Lopulta kansallismielinen isä palaakin Kosovoon kuolemaan. Isän traaginen, väkivaltainen yritys säilyttää asemansa ja roolinsa perheessä sekä hänen kuolemansa kertoo siitä, miten vaikeaa, jopa mahdotonta, jäykkien kansallisten ja patriarkaalisten arvojen sekä konservatiivisten kulttuuriperinteiden on pysyä hengissä ylijärjaisessä nykytodellisuudessa.

Lopuksi: romaani vapaudesta

Kissani Jugoslavia eittämättä on ylijärjainen romaani, joka käsittelee maahanmuuttoa. Merkityksiltään rikkaan ja moniulotteisen romaanin luenta voi kuitenkin typistyä, jos sitä tarkastellaan vain ylijärjaisuuden, maahanmuuton ja liikkuvuuden kontekstissa. Yksi yleisempi lukemisen kehys voisikin olla traumakirjallisuus, jossa yksilön tai yhteisön elämän raiteiltaan suistava äkillinen elämänmuutos tai suuri psyykinen järkytys hakee kielellistä asua.² Koska traumaattista kokemusta ei useinkaan pystytä kielellistämään, trau-

makerronnalle ovat tyypillistä aukot, hiljaisuudet ja se, mikä jätetään kertomatta.

Traumakirjallisuutena luettaessa korostuukin se, että *Kissani Jugoslavian* on monisyinen, monitunteinen ja ylisukupolvinen kudelma. Siihen kietoutuvat niin kokemukset lapsuudesta, seksuaalisuudesta, sodasta kuin Bajram-isän väkivaltaisuudestakin. Traumakudelmassa keskeisiä ovat koteloituneet vihan, häpeän ja pelon tunteet. Bekim kantaa mukanaan Bajram-isänsä häneen kohdistamaa vihaa ja väkivaltaa ja toisaalta hänessä on paljon pikkupojan omaa vihaa isäänsä ja patriarkaalista valtaa kohtaan – onhan hän ollut isänsä väkivallan kohteena ja sivusta katsonut, kuinka isä on väkivaltainen Emine-äitiä kohtaan. Yksilö- ja ylisukupolviseen vihaan kytkeytyy myös kansallinen eli albaaneihin kohdistunut viha ja väkivalta. Lisäksi Bekimin kokema rasismi ja ulkopuolisuus ovat herättäneet hänessä vihaa ja häpeää. Taustaansa ja erilaisuuttaan Bekim on oppinut häpeämään jo koulussa, jossa islaminuskosta, diktatuurista tai vieraista kielistä puhuminen saa pään painumaan valmiiksi alas, sillä luokassa kaikki kääntyivät katsomaan häntä (KJ, 69). Samalla, kun hän kantaa itsessään vanhempiensa tunteita, hän myös häpeää heitä ja itseään: ”Kun olin lapsi, ensimmäinen tunnistamani tunne oli häpeä. Kun vanhempani kysyivät ajo-ohjeita huonolla suomen kielellään, vajosin takapenkillä niin pieneksi, ettei kukaan nähnyt minua, ja häpesin silmät päästäni.” (KJ, 105.)

Bekimin homobaarissa tapaama kissa on maahanmuuttovastaisen, rasistisen ja homofobisten asenteiden ruumillistuma. Kissa kertoo, ettei pidä lainkaan homoista ja kertoo vihaavansa kaikkia maahanmuuttajia: ”Sitten kissa sanoi että niin olenkin, oikeassa, ja että yleensä maahanmuuttajat ovat tyhmiä ja kovaäänisiä, ja kun he kävelevät ohi, heistä lähtevä löyhkä on tainnutta.” (KJ, 74.) Kissa osoittaa ennakkoluuloja ja vihaa juuri niitä asioita kohtaan, jotka liittyvät Bekimiin – onhan hän maahanmuuttajataustainen ja homoseksuaali. Paradoksaalista on, että Bekim ja kissa elävät parisuhteessa asuen Bekimin asunnossa. Miksi Bekim on suhteessa häntä mitätöivän olennon kanssa?

Kissa ja Bekimin lemmikikseen ostama käärme luovat teokselle realismin rajoja rikkovan fantastisen rinnakkaistodellisuuden ja la-
tautuvat hahmoina symbolisesti ja metaforisesti. *Kissani Jugoslaviaassa* kissa ei selvästikään ole sattumanvarainen, vaan symbolinen hahmo – viittaaahan jo teoksen nimikin kissan merkityksellisyyteen. Ylipäänsä kissat liittyvät vahvasti Jugoslaviaan ja erilaiset kissat vilahtelevat tekstissä aina, kun Eminen tai Bekimin elämässä tapahtuu jotain merkittävää. Racistisesti puhuva kissa heijastaa suomalaisessa yhteiskunnassa olevia asenteita, mutta toimii äänitorvena myös Bekimin sisäistämälle itsevihalalle, häpeälle ja itsensä kyseenalaistamiselle. Käärme puolestaan ei ole Bekimille mikä tahansa eläin, vaan lapsuuden pahimpien pelkojen ja painajaisten kohde. Se symboloi jotakin sanatonta ja traumatisoivaa, minkä pelosta Bekim lapsena vapautui vasta noustuaan isäänsä vastaan ja uhattuaan tappaa hänet, ellei isä lopeta äidin hakkaamista (KJ, 203). Kissan tavoin siis myös käärme toimii sisäisen mailman heijastajana ja on taustaltaan jonkinlaista lapsuuden perheasetelmien projektiota. Teoksen lopussa Bekim käy pitkän ja fyysisen kamppailun häntä kuristavan käärmeen kanssa ja tappaa käärmeen. Mistä kaikesta Bekim käärmeen tapettuaan vapautuukaan, on hän sen jälkeen valmis suhteeseen miehen kanssa – rakastamaan ja tulemaan rakastetuksi. Traumaluennan näkökulmasta kiinnostavaa on myös, että romaani päättyy siihen, miten Bekim alkaa kertoa isästään rakastetulleen.

Siinä missä Eminen tarina on emansipatorisen vapautumisen ja itsenäistymisen kuvaus, Bekimin tarina on sisäinen kamppailu taustansa hyväksymiseksi ja itseksi vapautumiseksi. Kissan ja käärmeen välinen taistelu, jonka kissa häviää, sekä Bekimin oma, lähes kuolemaan johtava kamppailu käärmeen kanssa kuvastavat Bekimin kamppailua itsensä kanssa eli sitä, miten hänen identiteettinsä ja olemassaolonsa kaikkine ulottuvuuksineen on vasta vapautumassa.

VIITTEET

¹ Suomalaisiksi ja maahanmuuttajiksi erottelun toiseuttavuudesta mm. Löytty 2005.

² Esimerkkejä 2000-luvun kotimaisesta traumakirjallisuudesta ovat Markku Pääskysen *Vihan päivä* (2005), Elina Hirvosen *Että hän muistaisi saman* (2005), Sofi Oksasen *Puhdistus* (2009) ja Veikko Huovisen *Pojan kuolema* (2007).

KOHDETEOS

Statovci, Pajtim (2015) *Kissani Jugoslavia*. Helsinki: Otava.

LÄHTEET

Carlson, Mikko (2014) *Paikantuneita haluja. Seksuaalisuus ja tila Christer Kihlmanin tuotannossa*. Jyväskylä: Nykykulttuuri. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/44919> (viitattu 25.5.2017).

Faist, Thomas (2010) ”Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?” Teoksessa Rainer Bauböck & Thomas Faist (toim.), *Diaspora and transnationalism. Concepts, theories and methods*, s. 7–34. IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/14318/Diaspora_and_Transnationalism.pdf (viitattu 25.5.2017).

Grönstrand, Heidi; Kauranen, Ralf; Löytty, Olli; Melkas, Kukku; Nissilä, Hanna-Leena; Pollari, Mikko (2016) ”Johdanto. Ylirajainen kirjallisuudentutkimus ja deterritorialisoiva lukutapa”. Teoksessa Heidi Grönstrand, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Kukku Melkas, Hanna-Leena Nissilä & Mikko Pollari, *Kansallisen katveesta. Suomen kirjallisuuden ylirajaisuudesta*, s. 7–37. Helsinki: SKS

Huttunen, Laura; Löytty, Olli; Rastas, Anna (2005) ”Suomalainen monikulttuurisuus”. Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli

- Löytty (toim.), *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, s. 16–40. Tampere: Vastapaino.
- Karkulehto, Sanna (2007) *Kaapista kaanoniin ja takaisin. Johanna Sinisalón, Pirkko Saision ja Helena Sinervon teosten queer-poliittisia luentoja*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Knuutila, Sirkka (2006) ”Kriisistä sanataiteeksi: traumakertomusten estetiikkaa”. *Avain* 4/2006, 22–42.
- Löytty, Olli (2005) ”Toiseus”. Teoksessa Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.), *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, s. 161–189. Tampere: Vastapaino.
- Nissilä, Hanna-Leena (2016) ”*Sanassa maahanmuuttaja on vähän kitkerä jälkimaku*”. *Kirjallisen elämän ylijärjestyminen 2000-luvun Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Nissilä, Hanna-Leena & Rantonen, Eila (2013) ”Kansainvälistyvä kirjailijakunta”. Teoksessa Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*, s. 55–71. Helsinki: SKS.
- Rantonen, Eila & Nissilä, Hanna-Leena (2013) ”Pelottavat ja tavallisemmat maahanmuuttajat”. Teoksessa Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*, s. 76–91. Helsinki: SKS.
- Saukkonen, Pasi (2013) *Erilaisuuksien Suomi. Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Helsinki: Gaudeamus.
- Statovci, Pajtim (2016) ”Kirjallisuus ja kansallisen syvin olemus”. Kolumni. *Yle Uutiset* 6.12.2016. <http://yle.fi/uutiset/3-9335786> (viitattu 15.5.2017).
- Vertovec, Steven (2009) *Transnationalism*. London & New York: Routledge.